

ПРО ВИТОКИ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ТВОРЧОСТІ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ

А. М. Ферчук,
*завідуюча Музеєм правової охорони інтелектуальної власності,
ДП “Український інститут промислової власності”*

У XIX ст. з метою сприяння розвитку техніки та фабрично-заводської промисловості в Європі почали створювати технічні товариства. Діяльність цих товариств полягала в аналізі пропонованих проектів та винаходів, в інформуванні урядів про бажані законодавчі заходи, в обміні думками між ученими-техніками та промисловими практиками, в оприлюдненні нових засобів виробництва, проведенні технічних з'їздів, виставок, організації технічних училищ.

Перше технічне товариство виникло 1801 року у Франції. 1811 року відомий просвітитель та винахідник В.Н. Каразін разом з однопдумцями заснував на Слобожанщині Філотехнічне товариство. Це була перша спроба створення в Російській імперії товариства на зразок технічного. Проте через відсутність фінансування та державної підтримки вже 1818 року товариство припинило своє існування.

Російське технічне товариство (РТТ) було створене 1866 року у Петербурзі. Від 1869 року технічні товариства почали діяти (як відділення РТТ) і на території України – у Миколаєві, Харкові, Одесі, Києві.

Датою заснування Київського відділення Російського технічного товариства (КВ РТТ) можна вважати 3 січня 1870 р. В цей день 28 однопдумців, переважно техніків Городищенківського та сусідніх цукрових заводів,

провели перші свої збори та звернулись до голови РТТ князя П. Кочубея з клопотанням про отримання дозволу на діяльність товариства, метою якого фундатори вважали сприяння розвитку в імперії цукробурякової промисловості.

Офіційне відкриття КВ РТТ відбулося 8 січня 1871 року після отримання відповідного дозволу з Міністерства внутрішніх справ. Головою відділення було обрано одного з його фундаторів, одного з основоположників вітчизняної школи органічної хімії, професора Київського університету П. П. Алексеева, секретарем – П. П. Чубинського. Місцем перебування правління Відділення обрали Городищенківський цукровий завод тодішнього Черкаського повіту Київської губернії (як центр цукрової промисловості у регіоні). Річні звіти про діяльність відділення вирішено було друкувати у найбільш поширеній газеті "Киевлянин", також для публікацій своїх статей, рефератів використовували "Ежегодник свекло-сахарной промышленности" та "Записки по свекло-сахарной промышленности" (від 1884 р. – періодичне видання Відділення "Записки Киевского отделения Русского технического общества", від 1882 року – журнал "Инженер").

Першочерговим завданням КВ РТТ, згідно з його статутом, було заохочування промисловців, сприяння розвитку цукрової про-

На початку 2007 року в Києві відкрито перший в історії незалежної України Музей правової охорони інтелектуальної власності

мисловості, найбільш поширеної у Київській та суміжних з нею губерніях, розвитку техніки та технічної промисловості.

Вже 1873 року діяльність Відділення розширюється, у його складі налічувалось біля 170 членів, які мешкали в різних містах Південно-Західного краю. Саме це і спонукало переведення правління КВ РТТ до Києва, де сходилися залізничні шляхи різних регіонів, де вже два роки товариство збиралось під час контрактів. У Києві розміщувалась і редакція видання "Записки по свекло-сахарной промисленности". 2 травня 1874р. секретар РТТ Львов повідомив правління КВ РТТ про те, що Господарський Департамент МВС дозволив перевести управління відділення з Городища до Києва.

19 листопада 1887р. Рада КВ РТТ, взявши до уваги те, що останнім часом значно збільшилось число членів товариства, які займаються галузями промисловості, "не прямо относящимися к сахароварению", вирішує, що для подальшого розвитку діяльності Відділення було б корисним розширити початкову програму його занять, вклю-

чивши у коло його діяльності розробку питань з усіх галузей промисловості Київської та суміжних областей.

Починаючи від 1888 р. при КВ РТТ крім цукрового та механіко-будівельного відділів почав діяти фотографічний. Від 1895 р. у документах КВ РТТ згадується хімічне відділення, а вже у звіті Відділення за 1917 рік – архітектурний, інженерно-будівельний, механічний, мукомельний, санітарно-технічний, фотографічний, електротехнічний та відділ теплотехніки.

Майже від перших років своєї діяльності КВ РТТ активно включається в роботу вітчизняних та міжнародних промислових виставок, отримуючи на них високі нагороди. Коротка виставкова хроніка, складена за архівними документами, красномовно свідчить про високі міжнародні оцінки товариства.

У 1873 р. на Віденській всесвітній виставці КВ РТТ репрезентувало "колекцію предметів, характерних для цукрової промисловості, серед них модель дифузного апарата Енні (член КВ) від Товариства Волинського цукробурякового заводу, модель для ви-

мочування системи графа О. Бобринського. Міжнародне журі виставки присудило КВ РТТ Бронзову медаль з дипломом.

Того ж 1873 року члени КВ РТТ представляли цукрову продукцію Російської імперії на III Лондонській щорічній міжнародній виставці. Зокрема, було репрезентовано цукор у плитках за методом М. Чериковського – директора Смілянського рафінадного заводу (у Черкаському повіті Київської губернії, належав графу Бобринському), який був єдиним підприємством в імперії, що на той час виробляло даний продукт.

27 травня 1974 р. РТТ надіслало Київському відділенню повідомлення про пересилку від комісіонерів "Королеви Великобританської" трьох іменних медалей Лондонської виставки 1873 р., яких були удостоєні експоненти – О. Яхненко, В. Симиренко, О. Бобринський та за відділом нових винаходів – М. Чириковський як винахідник нового способу рафінування цукру.

У липні 1876 р. за участі майже всіх європейських держав проходила Міжнародна промислова та художня виставка у Філадельфії, приурочена до 100-річчя США. Від Російської імперії були виставлені зразки цукру 9-ти заводів України, представлені окремою групою "Колекція КВ РТТ". Експертиза визнала всі виставкові зразки цукру продукцією вищого ґатунку та представила їх до нагороди 1 та 2-го класів. За "колекцію високої якості цукру, за працю і корисний вплив на цукрову промисловість Південно-Західного краю" комісія виставки присудила КВ РТТ Велику Золоту медаль.

1878 року на Паризькій Всесвітній виставці цукрову промисловість Російської імперії представляли більше десяти цукрових заводів України. За результатами виставкової діяльності КВ РТТ була присуджена Золота медаль Паризької виставки 1878 року.

25 червня 1894 р. Департамент торгівлі та

мануфактур Міністерства фінансів повідомив Київське відділення РТТ про присудження йому Бронзової медалі з почесним дипломом Всесвітньої Колумбової виставки 1893 р. (Чикаго, США) за надані на виставку звіти та колекції.

В умовах бурхливого розвитку капіталістичного виробництва 70–80-х років XIX ст., що породив нову хвилю технічного винахідництва, важливою складовою діяльності КВ РТТ стала експертиза винаходів. Законодавство Російської імперії з її системою зволікань та недостатньо кваліфікованими експертами не задовольняло винахідників. Члени КВ РТТ проводили експертизи багатьох винаходів, заслуховували доповіді винахідників на засіданні профільних відділів. За позитивними результатами перевірки винаходу на придатність КВ РТТ давало письмові рекомендації щодо практичного застосування та розроблення винаходу, звертаючись до зацікавлених відомств та установ, приватних осіб. Винахідникам видавалися довідки, в яких зазначалось, що винахідницька пропозиція заслуговує подальшого практичного розроблення, наголошувалось на необхідності надання винахіднику можливості завершити та здійснити винахід, який мав важливе значення. Експерти КВ РТТ робили розрахунки щодо об'єму витрат на здійснення винаходу. Але технічні товариства не були уповноважені видавати привілеї на винаходи та технічні удосконалення та не мали можливості впроваджувати винаходи у виробництво.

Членів відділення активно залучали до вирішення питань благоустрою Києва, зокрема електричного освітлення вулиць, опалення та вентиляції новозбудованих громадських будівель.

Варто згадати, що при КВ РТТ діяла Школа десятників, у якій почесним попечителем був член Товариства і відомий київський архітектор М. Кобелев. Цікаво, що у

цій школі служив старшим викладачем В. Листовничий, домовласник, у будинку якого (на Андріївському узвозі, 13) знімала поверх родина Булгакових і якого автор знаменитого роману "Белая гвардия" вивів у гротескному образі Василя. 1913 року на Всеросійській виставці у Києві експертна комісія присудила Школі Золоту медаль за виставлені графічні роботи та моделі споруд. В останній передвоєнний 1913 рік Школа десятичників здійснила 11-й випуск фахівців будівельної та шляхової справ.

Упродовж свого існування Відділення постійно опікувалось Смілянськими технічними класами, які готували техніків для цукрової промисловості.

Для заохочення винахідників, дослідників, авторів публікацій у виданнях КВ РТТ Радою Відділення було засновано премію імені П. Алексеєва, для учнів Школи десятичників та Смілянських технічних класів – стипендії В. Константинова, М. Чериковського, А. Термена, М. Бунге, Олександра II, М. Толпігіна, М. Васильєва.

Не можна не згадати видатних учених, які очолювали Київське відділення РТТ у різні роки його діяльності. Перший голова відділення П. П. Алексеєв очолював його упродовж 1871–1873 рр. У 1873–1905 рр. головою правління КВ РТТ обирався М. А. Бунге, професор кафедри технічної хімії Київського університету та Київського політехнічного інституту. Останнім головою Київського відділення РТТ (1905–1918) був Г. Г. Де-Метц – видатний фахівець у галузі оптики, професор Київського університету та Київського політехнічного інституту, а від 1919 року – ректор КПІ (деякий час очолював фотографічний відділ КВ РТТ).

Після переїзду до Києва Товариство довго орендувало приміщення, часто змінюючи адреси: Софіївська вулиця, будинок Берестовського, Велика Володимирська, 34, Хрещатик, 40 та Хрещатик, 10.

Від 1904 року правління Відділення починає збирати капітал на будівництво власного будинку по вул. Столипіна, 55, б*, яке розпочалося 1911 року за проектом архітектора М. Кобелева.

У лютому 1914 року від імені Ради КВ РТТ за підписом його голови Г. Г. Де-Метца були розіслані запрошення "...не отказать почтить своим присутствием освящение вновь построенного дома Отделения, которое состоится 14 февраля сего года в 2 часа дня."

У новозбудованому приміщенні Відділення була глядацька зала з чудовою акустикою, де планувалось організувати кінематограф наукового характеру, проводити вечори та концерти, що мало "значительно увеличить доходность дома и доставить разум и развлечение населению". Вартість будинку за витратами на 01.01.1914 р. становила 238 486 рублів.

Однак використати новобудову за призначенням фактично не вдалось. З початком Першої світової війни значну частину приміщень зайняв військовий госпіталь. При цьому усі комунальні витрати по експлуатації приміщень змушене було брати на себе КВ РТТ, що спонукало його здавати вільні площі під майстерні та квартири. При Товаристві було створено Комітет санітарно-технічної допомоги учасникам війни.

За роки війни припинилися субсидії Відділенню від підприємств, що спричинило припинення випуску статистичного видання "Ежегодник по сахарной промышленности", який КВ РТТ видавало протягом 34 років, нерегулярно виходили "Записки Киевского отделения Русского технического общества".

У звіті КВ РТТ за 1916 р. відзначалось: "Третий год войны не дал ничего в смысле

* Нині – вул. О. Гончара, 55, б. Сьогодні у будинку розміщено Інститут геологічних наук НАН України

развития творческих идей в технике, ибо все направлялось на цели войны и было узко разрушительного характера; созидались только груды снарядов и других разрушительных приспособлений... Теперь перед Обществом стоит задача помочь новому строительству жизни своею деятельностью". У цьому ж звіті даються коментарі щодо пропозицій об'єднати відділення РТТ, розміщені на території України: "Общества наши могут объединить только местные силы и Киевское отделение нет надобности переименовывать в Украинское, будучи Киевским, оно фактически является Украинским..., техническая деятельность должна объединяться по специальностям, а не по территориям..., так как еще не известно, каким будет перераспределение территории России, то вопрос ... еще не вполне созрел".

15.03.1917 року голова Відділення Г. Г. Де-Метц подав до його Ради заяву, в якій зазначав: "Переживаемый Россией государственный переворот, сопровождаемый полным обновлением административных орга-

нов, налагает на меня обязанность освободить занимаемое мною место председателя Киевского отделения Русского технического общества. Вследствие этого имею честь просить Совет назначить день для выборов председателя, которому Отделение при новых условиях государственной жизни готово отдать полное свое доверие".

Проте ще протягом 1918 року Г. Г. Де-Метц підписував документи КВ РТТ як його голова.

Останнім роком діяльності Київського відділення Російського технічного товариства став 1918 рік.

Стаття підготовлена за матеріалами Центрального державного історичного архіву України.

Автор висловлює щирі подяки директору Центрального державного історичного архіву України О. В. Музичук та директору ДП "Український інститут промислової власності" А. Г. Красовській за сприяння у підготовці даної публікації.